

Izvorni naučni rad

Primljeno 1. 7. 2018, prihvaćeno za objavljivanje 21. 10. 2018.

Ikbal Smajlović, MA

Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici

ikbal.ikbal.s@hotmail.com

MOTIV SNA U ANDRIĆEVIM PRIPOVIJETKAMA

Sažetak

Motiv sna, uz ženu i prostor, također je vrlo značajan i čest u Andrićevu književnom stvaralaštvu. Zapravo, motiv sna jeste i drugačiji vid realiziranja motiva prostora u kojem i kroz koji se Andrićevi likovi jednako ostvaruju, žive i djeluju. To je rezultat Andrićevog ukupnog zanimanja za čovjeka i kontinuiranog promišljanja o njegovoj psihologiji i životu. Kako su java i san neraskidivi dio ljudskog života i prirode, Andrić se upravo i zanima za totalitet njihovih varijacija, prateći sve međusobne preplitaje i utjecaje na čovjeka, njegov život i psihologiju.

Andrićeva promišljanja o čovjeku (njegovom tijelu, duhovnosti, sudbini, životu) nemaju za cilj da se raspozna ili uspostavi sistematska tačnost i organiziranost – naprotiv, upravo su okrenuta prema dinamici, neskladu i neredu u svekolikoj kompleksnosti pojedinačnih slučajeva. Različite su i višestruke funkcije i realiziranja motiva sna kroz pripovijetke - kao dugo očekivana ili neostvariva želja koja lebdi pred očima; kao duhovni nastavak zbiljskog života ili pokušaj bijega od njega; kao produžetak stradanja, mučenja i straha; kao priviđenje i vizija; kao neobjašnjiva kazna, nagrada ili borba sa vlastitom savješću; kao predah; kao predznak i nagovještaj i sl.

Ključne riječi: san, zbilja, fantazmagorija, onirički, antropološki, vizija, snoviđenje, prostor

Kompleksna dualnost Andrićevog prostora – oblička i funkcije

Motiv prostora kod Andrića realizira se dvojako. Prvi tip jeste onaj zbiljski, svijet materijalne pojavnosti, toponimski/topografski naznačen. Najčešće je direktno vezan za Bosnu i hronotopski određen. Oslikan je kroz konkretizirane pejzaže i u zadatom povijesnom kontekstu. Međutim, takvo prikazivanje prostora kod Andrića – jasno je – nije samo sebi cilj. Time se želi naglasiti duboka veza koja je uspostavljena između prostora i ljudi, odnosno prikazivanje prostora zrcali i same likove (intelektualno, duhovno i

materijalno), dok je konkretizirana slika prostora ili pejzaža i metonimijska slika ukupne Bosne. Najčešće je taj ambijent, kao i njegova ukupna atmosfera, negativno okarakteriziran – kao prostor mraka i zaostalosti, krvi i mržnje, straha i svekolike tragičnosti, svireposti i zla – što se onda preslikava na same likove odražavajući se na njihov život i sudbinu. Upravo sve ovo, uz prikazivanje muslimanskih likova (kroz pričanje o „Turcima i našim“) koji su mahom negativno okarakterizirani a nerijetko su vrlo bliski „sakralnoj islamskoj duhovnosti“, dovodi nas do polemika koje traju već dugo, a tiču se ideoloških postavki Andrićeva ukupnog stvaralaštva i tijesnoj povezanosti njegove doktorske disertacije i „vlastitih negativnih napona prema Turcima, islamu i muslimanima“ (Mahmutćehajić, 2015: 494), odnosno o interpretacijama koje dovode u vezu Andrićeve vlastite stavove spram islama i muslimana, prethodno elaborirane kroz disertaciju¹, a sada samo poetički doradene i transformirane u jednu „pitkiju formu“ (Spahić, 1999) u cilju lakšeg konzumiranja.²

Drugi, pak, vid prostora jeste onaj transcendentalni, fantazmagorički, onirički. To je prozor sna, u kojem Andrićevi likovi jednako žive i djeluju. Realiziran je u mnogostrukosti oblika i značenja, koji variraju od priče do priče. Ono što im je zajedničko jeste Andrićevo prihvatanje i poimanje fenomena sna kao neraskidivog i veoma bitnog dijela ljudske prirode, dok su modaliteti njegovog ispoljavanja posve osobeni u općoj kompleksnosti. On će san predstaviti i kao dugo očekivanu ili neostvarivu želju koja lebdi pred očima; kao duhovni nastavak zbiljskog života ili pokušaj bijega od njega; kao produžetak stradanja, mučenja i straha; kao priviđenje i viziju; kao neobjašnjivu kaznu, nagradu ili borbu sa vlastitom savješću; kao predah; kao predznak i nagovještaj i sl. Naravno, san je za njega i prozračni te lelujavi prostor na kojem mu likovi jednako egzistiraju – u osobenoj oniričkoj sferi – to, dakle, nije ni posve san niti java, već negdje na pola puta između njih, isto im pripadajući.

¹ Osim pomenutih autora i djela, o polemikama o mogućim ideološkim postavkama Andrićevog stvaralaštva (i negativnih stavova spram islama i muslimana) kao i povezanosti s njegovom doktorskom disertacijom vidjeti u: Rizvić 1995, Duraković 2000, Škvorc i Lujanović 2010, Džafić 2015, Lovrenović 2008...

² Ovim smo se detaljnije i ozbiljnije bavili u zasebnom radu *Motiv prostora (Bosne / kasabe) u Andrićevim pripovijetkama*, koji je u fazi pripreme za štampanje u časopisu DHS Tuzla) tako da to ovdje samo uzgred napominjemo.

Transcendentalni postor gradi i upotpunjava i sliku onog zbiljskog, zrcaleći ih u njihovoj punini preko čovjeka koji je jedini u stanju da ih objedini. A tek na taj način i u tako kreiranoj ukupnoj atmosferi pripovijetke mogu se realizirati sva Andrićeva značenjska i pojavna obličja sna. Međutim, njegovo bavljenje snom i brojnim mu varijacijama nema težnju otkrivanja univerzalnih istina niti larpurlartističke pobude – ono je u službi promišljanja o čovjeku i njegovoj psihologiji, tijelu, životu, sudbini i općoj tragici. Jer, njega ne zanimaju systemske tačnosti, uređenost i stalnost, nego dinamika, neuhvatljivost, nestabilnost, nered... Dakle, život i prirodu likova razumjeti je moguće tek sagledavši cjelokupnost međuodnosa jave i sna budući da se oni uporedo odvijaju, prepliću i nadovezuju, prelazeći tanahnu (ne naročito jasnu i markiranu, ali ipak postojeću) granicu među njima. Ponekad je san (fantazmagorija, vizija, priviđenje...) „stvarniji od stvarnosti“, a nekada zbilja izgleda poput sna ili najgore noćne more. Ta granica upravo i počiva u čovjeku i on je metafizički prelazi. Nekad to znači nastavak patnje i sukobe (sa sobom ili drugima), a ponekad, opet, znači pronalazak smiraja, utjehe i nade.

Motiv sna u Andrićevim pripovijetkama

Zaista je veliki broj pripovijetki u kojima se pojavljuje motiv sna, direktno ili indirektno, više ili manje, ili je ukupno ozračje pripovijetke dato nalik snu – nestabilnost duše koja je zbunjena i izgubljena između jave i sna, ne razlikujući ih i pitajući se, je li mora ovo što se trpi i živi, ili je život ovo što se sanja, pri čemu se čitatelju ostavlja da dosluti odgovore.

Ono što je probudilo kasabu i Ćorkana iz sna i mrtvila bila je cirkuska igračica na žici. Sve muško u njoj poludjelo je i izgubilo glavu, pomamilo se čineći sve da je opet i što prije vide. Nastanila je sve domove kao silna strast i žudnja, oduševljenje, tegoba i strah, plač i gorki šapat. Ćorkan je njome bio posebno očaran. Njemu je Švabica bila cjelodnevna preokupacija, opsesija. A, noću mu je izlazila na san kao ostvarenje njegovih tihih budnih snatrenja, kao dugoočekivana nagrada, kao ostvarenje nedostižnog cilja. Želio je samo da je gleda i nije ju se mogao zasititi i nagledati. Sve mu to izgleda toliko realno da se posve razočara nakon buđenja, nadutog srca koje hoće da prsne, dok mu novi san ponovo ne donese smiraj. S druge strane, Švabica je bila i dio ženskih snova, ali kao njihova najgora i najmračnija verzija, kao zlo i mora koja se iz dnevnog

života uselila i u san, da ih i tamo muči i da im remeti mirne i lažno sretne živote. Tako su ti dani u kasabi za nekoga bili najljepši san, za druge najgora mora, do kanačnog i uglavnom bolnog buđenja i osvještenja, kada se život nastavlja po starom.

U svijesti žena i odraslih kćeri ona je stalno živjela (i u snovima) kao bezlično, ljigavo i nedokučljivo zlo. (Andrić, 1966: 213)

E, ne bih, valahi, pošto sam živ! Bolan, bolan, ja zaspim, 'vako uveče, na Ragibegovoj pojati pa sanjam: ona, ko na onoj žici, stoji na jednoj nozi, raširila ruke, a drugom nogom samo 'vako što čini. I tu Ćorkan ispusti zalogaj iz ruke i pokaza dlanom kako igračica balansira nogom na žici.

Aman! A ja se probudim pa sve rukom pipam sijeno i frževe u tavanu. I dođe mi neka žalost, čini mi se srce mi se ovoliko nadulo. Dok opet ne zaspim. (Andrić, 1966: 218)

Zanimanje Andrića za odnose jave i sna u životu čovjeka pokazuje i priča *San i java pod Grabićem*, koja to i svojim naslovom sugerira. Ona prati pačenički život Vitomira Tasovca čija žena Jevda, teško i dugo bolesna, čeka da joj smrt skрати muke, a sinovi, Luka (stariji, plahovit kao barut) i Lazar (*tup i temerut*), ne olakšavaju mu okolnosti nego ih dodatno kompliciraju. O tome uvijek misli kad krene iz svog mirnog i *skamenjenog* sela u kasabu koja se mijenja, kako mu se čini, uvijek na njegovu štetu. Naime, tovar drva je uspio prodati tek po nižoj cijeni od željene, a gazda Salomon ga je, po ko zna koji put, pobijedio u trgovačkom cjenkanju. Vraćajući se kući, legao je na *zaravnjeno mesto zvano Pod Grabićem*. To je, i simbolički, mjesto gdje nalazi svoj smiraj, gdje se stišavaju svi postojeći problemi i tegobe i gdje će „poravnati“ sve nesređene „račune“ u svojoj glavi.

Tu se, između onog što je ostavio u kasabi i onog što ga čeka kod kuće, i njegove misli nekako smiruju i drže jedne drugima ravnotežu, kao tasovi na praznim terazijama. (Andrić, 1981: 194)

Tu će Vitomir da zaspri i sanja *živo i izrazito*. Sanjat će sve suprotno od onoga kako trenutno jest, ono što bi volio, a ne može da ima – kako je za njega došlo vrijeme blagostanja i obilja; kako

nema bolesne žene ni neposlušnih sinova; kako je mlad i zdrav; kako je zemlja plodna i rađa u izobilju; kako sada on prodaje gazdi Salomonu ječam potreban da bi prehranio djecu... I sve je u tom snu izokrenuto naopačke. Vitomir je sada taj koji je moćan i koji utvrđuje pravila. On je sada uzdignut (na svojevrsnom tronu), iako i dalje seljak na planinskom selu, pa mu se mora popeti i na noge doći gazda Salomon da ga moli i zavisi od njega. Sada Vitomir ima priliku da utvrđuje i diktira cijenu te mu tako vrati i za one eksere koje mu je prodao tog dana, u zbilji, Salomon. To snivanje Vitomirovo je zapravo trenutak u kojem se mire i stapaju san i java, „poravnavajući svoje tasove“. Jedan kratki čas zatišja u vječnosti ljudske trpnje, patnje i tragike – smiraj koji će dati čovjeku snagu da nastavi svakodnevnu muku i borbu do trenutka kada će je konačno izgubiti. Kao što ju je izgubila Jevda, budući da je upravo vijest o njenoj smrti probudila Vitomira iz sna. A, kao da je njena smrt upravo i rezultat tog susreta sna i jave, jedan stvarni, ali tragično iskrivljeni, djeličak ostvarenja njegovog sna. Trudi se da ponovo zaspi i nastavi sanjati, sklapajući i stiskajući oči, ali jedino što vidi jesu *pustoš i mrtvilo*.

Oniričko stanje u kojem su „izgubljeni“ Andrićevi likovi, rastrgani između jave i sna, zbilje i fantazmagorije, možemo pratiti kroz mnoštvo njegovih priča, recimo, u *Ljubav u kasabi*, *Anikinim vremenima*, *Smrti u Sinanovoj tekiji*, *Mari milosnici*, *Ženi na kamenu*.

Rifka (*Ljubav u kasabi*), mlada ridokosa Jevrejka, onemogućena od svoje porodice da realizira ljubav koju je osjećala prema Ledeniku, dopada u stanje potpunog unutarnjeg rastrojstva. Ona osamljena provodi dane u bunilu i u čestim grčevima koje njeno stanje čine nepodnošljivim. Izgubljena je i zarobljena u sjećanjima na traumatičan trenutak Ledenikovog bijega preko ograde pred hicima njenog brata, a te scene se ponavljaju u njenoj glavi iznova – takvo oniričko stanje briše osjećaj o stvarnom protoku vremena čineći ga samo kontinuiranom patnjom i trpnjom nemjerljivom u svojem beskonačnom ponavljajućem trajanju. To Ledenikovo preskakanje ograde jeste upravo i situacija koja sugerira narušavanje kulturoloških zadatosti i prelazak granice, čime, po pravilu, otpočinje sukob binarnih opozicija, ovdje i simbolički, između dviju kultura i tradicija, između civilizacije i zaostalosti, modernog i starinskog, između javnog i intimnog. Od tada Rifka više kao da i nije živa, rasijana je u svojim strahovima, sjećanjima, grčevima, više nalik na biljku nego na živo ljudsko

biće. Iskoristivši časak nepažnje, ona se iskrada iz kuće, baš u momentu kada se razdvajaju noć i dan, što je opet simbolika, i, u stanju nalik mjesečarenju, odlazi do rijeke, gdje skokom okončava nesretni život. Time se, suštinski i smisleno, uopće ne rješava problem, ali se akcentira ukupna tragika ljudskog života.

I u ostale tri nabrojane pripovijetke gotovo da se može govoriti o istom ili vrlo sličnom stanju. Naročito je to izraženo u priči *Mara milosnica*. Odbačena i sama, od crkve i ljudi, nakon odlaska paše, Mara se u sebi bori sa razdorom koji je trga i cijepa na dva dijela i koje više nije moguće spojiti i pomiriti. Čak i za vrijeme dok je paša bio s njom, ona je osjećala taj unutarnji nemir i rastrganost između osjećaja krivice i nespokojstva (sažet u njenom kvalificiranju vlastite raspolućenosti u riječi *Turčin*) i postepenog svikavanja na pašine dodire, milovanja, mirise tijela i mušku toplotu i snagu. Taj početni osjećaj se nikada neće ublažiti, već će vremenom postajati sve veći i izraženiji u srazmjeru sa osudama okoline i novim iskušenjima koja se pojavljuju. Rezultat je duhovno rastrojstvo koje mora završiti tragično. Ona se gubi u vlastitim strahovima i mislima, u jednom fantazmagoričnom stanju u kojem se brišu granice između realnog i nerealnog, u kojem se ona prepušta priviđenjima koje joj donose blaženi mir. Njoj se priviđa Gospa, kojoj se obraća i od koje očekuje oprostaj i pomilovanje, ali i olakšanje i kraj njenim patnjama. Prethodno se gubi u snovima nalazeći djelimično ali kratkoročno olakšanje, sanjajući igru loptom i usplahirenost koja se budi u njoj kao osjećaj navale adrenalina i znak da je živa. Također, prekinuto djetinjstvo i unakažena mladost ostvaruju se u prostoru sna koji će predstavljati prirodni nastavak onoga što je neprirodno prekinuto. I Nevenka, nevjesta Pamukovića, bila je u sličnom stanju, i jedini, kakav-takav, smiraj pronalazila u trenucima kada bi je molitva, izgovorena njenim osobnim riječima koje zli Pamukovići tako ne bi izgovorili, odnosila u snove, u smiraj snoviđenja, ili bi oko nje izgradili nevidljivi zid koji je štiti, tješi i oslobađa barem nakratko. Ukoliko je nemoguće naći sreću i pravdu i mir u zbiljskom prostoru, onda ga se traži u prostoru fantazije i sna, u sferi gdje se oni dodiruju i miješaju, nudeći čovjeku priliku da se ponište sva zla svijeta osjećajem (idejom) pravde, poštenja i mira.

Smirivala se jedino u molitvi. Ni tu nije nalazila rješenje, ali bi je molitva okruživala kao nekim zidom iza koga je bila ne sigurna ali zaklonjena, pa i tu se uvlačila misao

na njih i njihovo zlo. Pomišljala je često da oni, Pamukovići, mogu da mole iste molitve i izgovaraju iste riječi; zato je odlučila da nađe svoje riječi i svoje molitve koje su samo za nju, a koje Pamukovići ne bi nikad mogli saznati ni izgovoriti. I često bi sama sebe uspravala šapčući u kraj od jorgana takve molitve od nekih novih, teških i slatkih riječi.

Jedino tu je nalazila ono za čim je toliko žudjela, predio u kom se pravo i zaistinski zna ko je prav a ko kriv, ko je pogan i podao a ko dobar i čist. Samo što se to redovno sve gubilo negde između jave i sna. A sutra su mučne misli počinjale iznova. (Andrić, 1966: 195 i 196)

Tako jednom, pred zoru, usni neobičan san: da se na nekoj čudnoj i prostranoj livadi igra lopte. Po livadi je rasla zagasitozelena trava i zemlja je bila meka kao što biva sutradan poslije ljetnje kiše. Lopta joj je bila malena, modra, sasvim jednaka s bojom neba, tako da se u visini potpuno izjednačavala s nebeskom vedrinom i gubila u njoj. Zato je djevojka svaki put strepjela: da li će je uhvatiti? Taj strah ju je golicao po grudima i nagonio na neki bolan i sladak smijeh koji nije mogla nikako da zaustavi ni od njega sebi da dođe. Cijelo njeno prekinuto djetinjstvo i zaustavljena mladost razvezali se sad niz tu livadu. A kako je, u trku, pružala ruke i pogled za loptom put neba, činilo joj se da joj sva utroba teži i polijeće nekud uvis. Sve to skraćivalo joj je dah i nadimalo je cijelu, da joj se činilo kao da će se svaki čas rasprsnuti i izgubiti u daljinama. A neprestano je dalje trčala, bacala i dočekivala loptu, nasmijana i obnevidjela; i u smijehu i pogledu rasipala se sva u svjetlost ogromna dana. (Andrić, 1966: 201 i 202)

Izlomljene u krupnim i brzim suzama, zaredaše pred njom ponovo oživjele slike: njena majka Hafizadićka; pa stari Ilija Garić; pa Veli-paša, sa crvenim lampasima i srebrnim balčakom; pa fra Grgo, gnjevan i brz; pa Sara; i Anuša, i Jela, i Nevenka. – Sve slika u sliku utonu i splinu, a nad njima se ukaza onaj mršavi strogi svetac sa sarajevskog oltara; ali se i on odroni sa suzom i pojavi se Bogorodica s oltara iz dolačke crkve. Držeći u jednoj i drugoj ruci skut svoga modrog plašta, prilazila joj je, ali nekako teško i polako. Ne mogući sačekati da joj priđe

posve blizu, djevojka pade ničice i pruži se prema njoj po kaldrmi. Jednom se rukom odupirala o zemlju, a drugom je hvatala kraj od plašta i navlačila ga na sebe.

Pokrij me, Gospo draga, ne daj! Zakloni me od svih, od svih... Svakud me vodili, kod Turaka i naših. Svuda me gonili. Ništa ne znam. Nisam kriva. Ne daj me! (Andrić, 1966: 205)

Alidedo se, također, nalazi u takvom stanju u trenutku kad se nalazi između života i smrti, između sna i jave. U trenutku kad umire, on rezimira svoj život koji se prelama u dvije ključne tačke, također onirički date, kada je vidio dvije žene i prešutio to sebi i drugima.

Isto je i sa popom Vujadinom iz *Anikinih vremena*. U poziciji između tradicije, očekivanja i zahtjeva kasabe i svog poziva te, s druge strane, mržnje i gađenja prema svemu tome, ali i drugačijim unutarnjim nagonom i potrebama, pop Vujadin, *razapinjan stalno između dve stvarnosti*, a nastojeći da odabere onu po volji svijeta a ne svojih unutarnjih zahtjeva, gubi konce i predaje se svojevršnom ludilu. U njemu luta i u svojim fantazmagorijama čini svakakve gluposti nejasne svijetu – gledao je tri čovjeka i dvije žene u ljetnjim haljinama na njivi u igri i zabavi, pratio ih pitajući se poslije je li ih zaista vidio ili je to rezultat njegove mašte, pa pucao na žeteoce u rastrojstvu.

Sakriven, gledao je netremice taj svet ispod sebe, u kosoj i čudnoj perspektivi. Kao neka slika u snu, taj prizor ga je zbunjivao i dražio. I kao u snu, moglo je svašta da se desi i neverovatne stvari da se razviju iz ovog prizora. [...] Otupeo i premoren, spusti se na zemlju. Čim se malo odmorio, javi se opet sećanje na žene koje je danas video, i uz to sećanje misao: da li sam ja to danas uistinu gledao ili sam samo maštao o tome? Ta misao, obična i prosta u prvi mah, poče da ga muči. Skoči uzbuđen. Je li bila stvarnost ili nije? Dakako da je bila. I htjede već da sedne ponovo, ali se zaustavi, pogleda još jednom oko sebe. [...] I opet se javi, kao bolno kucanje u dve slepoočnice, pitanje: jesu li uistinu bile te žene ili je on samo mislio o tome? Prođe ga jeza od ponovnog pitanja; unezveren, uputi se opet na mesto s koga se malopre vratio. (Andrić, 1966: 50 i 51)

Na takav način možemo kazivati i o pripovijetkama *Mustafa Madžar* i *Na drugi dan Božića*.

Mustafa je oslikan kao patološki lik (ubica, silovatelj, krvnik) koji je sve vrijeme u bijegu od svojih zlodjela što ga prate u podsvijesti. Dakle, u tom pokušaju da pobjegne od sjećanja i podsvijesti, on ne mijenja svoje stanje činjenjem dobra koje bi anuliralo učinjeno zlo, nego će, silovito i iznova, činiti nove zločine nastojeći u njima pronaći svoje izbavljenje i oslobađanje.

Potiskivana i nagomilana podsvijest pronaći će ipak način i put da se ispolji i obznani. Zato se Mustafa neminovno mora u snovima opet i iznova susretati sa svojim žrtvama. Takvi psihoanalitički snovi zrcale svu kompleksnost i težinu vlastite traume od koje on uporno nastoji pobjeći, a sve to čineći teška i nova zlodjela. Situacija će postati sve kompliciranija budući se i njegova podsvijest dijeli i sukobljava sama sa sobom – jedan njen dio ga kori zbog počinjenog zla, a drugi njen dio, istovremeno, mori ga što u tome nije bio istrajniji i radikalniji (*trebali ste ih peći*). Takvo patološko stanje u koje je dospio Mustafa onemogućava mu da nastavi sa normalnim životom, remeteći mu „prirodan ritam“ što ga nepovratno tjera u mračne ponore ljudske psihe iz kojih se nije moguće vratiti, čime je Mustafa osuđen na konačno propadanje – i tjelesno i mentalno – predaje se alkoholu i ne jede; sa strahom i strepnjom misli na noć; boji se i nastoji izbjeći spavanje i snove u kojima se, već po pravilu, ponovo odigravaju scene minulog života, mrtvih i mučenih ljudi koje želi da zaboravi. Kako se stvari nisu razriješile u stvarnosti čiji su neodvojivi dio, oni se, logično, pokušavaju negdje okončati i rasvijetliti te se reflektiraju u prostor snova (u zbilju sna). Ipak, pošto su ti problemi, po prirodi svojoj, uslovljeni realnošću i time posve materijalno determinirani, ne mogu se ni razriješiti u prostoru transcendentnog te se ponovo odražavaju na zbiljski život Mustafe Madžara. On je potpuno smušen i izgubljen, mračan i opasan, nepovjerljiv, uplašen i sam. Rastrgan je između minulog i trenutnog, jave i snoviđenja, zločina i osjećaja krivice. Pogled na stvarnost mu sad postaje pomućen kao i sam razum, te on živi u stanju koje je i fantazmogorija i zbilja; zaglavljen je u trenutku koji se ne može odrediti niti izmjeriti realnim protokom vremena. To je stanje potpune izokrenutosti i sanjivog bunila, čije se strahote iskazuju osjećajem da bezvremeno, odnosno beskonačno, traju. Takav unutarnji raspad i dekadentnost preslikava se na cjelokupnu atmosferu pripovijetke – sve je đavolski mračno i stravično,

prepuno krvi i zla, straha (a i njegova smrt prezentira stravičnost svijeta i života i krajnju dominantnost zla u njemu) – *svijet je pun gada*. Čitava priča jeste izgrađena u toj naizmjeničnoj promjeni snova i zbilje koji se međusobno uslovljavaju i dopunjavaju.

Pitanje krivice i nemirne podsvijesti (savjesti) tematizirano je i u priči *Na drugi dan Božića*. Također, ponovo je naglašena tanka granica između jave i sna i njihov međudnos koji se kad-tad i kako-tako odražava na pojedinca. San i stvarnost tek u svom preplitanju kompletiraju sliku ljudskog života – oni su, naizmjenično, njegovo lice i naličje.

Već prva rečenica sugerira nam u kojem će smjeru ići priča. Konzul i njegova žena, umorni od Božićne večere i pijani, spremaju se za počinak i san. Spavaju odvojeno, u drugim sobama koja dijele otvorena vrata, čime se osvjetljava njihov dugogodišnji brak, umor i starost, ali i njihova udaljenost – i tjelesna i u snovima. Potom započinje konzulov san, stvarniji od stvarnosti u svojoj tegobnosti. Andrić uzgred napominje kako su konzula *često mučili snovi i ispunjavali zlovoljom povazan*.

Ali su ti događaji postajali sve povezaniji i jasniji, i konačno se pretvoriše u pravu pravcatu stvarnost.
(Andrić, 1988: 258)

Taj san je, zapravo, bio zamršena i posve živa replika njegovog vlastitog života, ali sa znatno promijenjenim ulogama u igri moći i utjecaja. Sve iz stvarnosti našlo se i u snu, ali izokrenuto naopačke, ispreturano i zamršeno. Sve sličnosti sa zbiljom, kao i osjećaj koji je on budio u konzulu, činili su ga realnim i zato još težim i mučnijim.

U obrnutoj raspodjeli uloga konzul se našao u teškoj poziciji i trebao je pomoć kao i brojni nesretnici koji su u realnosti od njega tražili spas i olakšanje, ili barem nadu. Međutim, svi njegovi razlozi, opravdanja i nesreće nisu naišli na razumijevanje. U glasu koji ga je bezosjećajno odbijao i tjerao prepoznao je sebe i svoje rečenice kojima se i sam služio u poziciji konzula. Dakle, onaj kome se obraćao i molio ga za pomoć bio je on sam.

I po tim rečima on poznade nešto strašno i neverovatno: taj čovek kome kao od neke magle, nikako nije mogao da ugleda lica, to je bio — on sam. To su njegove reči koje je već petnaest godina ponavljao u kancelariji svim

skitnicama i prosjacima: — Šta pričaš meni, nisam ja lekar. (Andrić, 1988: 260)

Sva naređenja i pravila koja je sam naredio i potpisao sada su bila protiv njega i dovodila ga u potpuni očaj i bezizlaz. Osjećao se kao skitnica i prosjak koji nema ni hrane, ni dokumenata, ni zdravlja, niti ga iko prepoznaje.

I on mu pokaza na zidu napisano, kratko i na tri jezika, da je besposlenima zabranjeno zadržavati se u prostorijama Konzulata. I ispod te zabrane je potpisan — on; njegovo ime i njegov rukopis. Hteo je da vrisne, da prodrma momka, da učini ma šta, samo da dokaže da je on taj koji je to naređenje izdao i da se ono ne odnosi na njega. Ali od svega toga ne može da učini ništa. (Andrić, 1988: 261)

Konzulova prošlost ispričana nam je kroz njegov san iz kojeg isijava potisnuta podsvijest. Kao i u prethodnoj priči, konzul se bori s osjećajem krivice za sve gadosti, neljudskost i nelegalnosti, počinjene u prošlosti, koje potiskuje u sebi decenijama i koje sada isplivavaju i more ga. S druge strane, ovdje je u pitanju njegova borba s identitetom, odnosno potraga za vlastitim identitetom. On se iznova trudi dokazati drugima, a naročito sebi. Budući se ta borba nije završila u sferi realnog, ona se, neminovno, mora negdje okončati te se preselila u sferu sna, sa posve stvarnim manifestiranjem i posljedicama. Zapitanost šta je san a šta zbilja, šta stvarnost a šta ne, pokazuje tanku granicu između te dvije komponente života i njihovu zamršenost. Naravno, posebno značajan, znakovit i simboličan jeste i konzulov ponovni odlazi u krevet, ali ovaj put sa silnim dokumentima i potvrdama, upaljenog svjetla u sobi. Sve to je potvrda kazanom – odlazak u sferu sna sa materijalnim dokazima iz sfere zbiljskog, zarad vlastite sigurnosti, izmirenja, potvrde i spasa...

Jedva se diže, sede u postelju i odvrnu svetlo. Prepoznade svoj jorgan od ljubičaste svile, i odjednom mu se sa sred grudi pa na sve strane tela stade da širi blaženo osećanje: da ništa nije istina, da je on tu u svojoj postelji, da je ovo a ne ono stvarnost. Ostade časak tako, potpuno u tom osećanju. Ali pošto prođe prva, velika, radost, nehotice počеше da mu se pred očima ponavljaju slike

*malopredašnjeg sna. Ponovo kao da čuje jasno i oštro: —
 Jà, to je vaša stvar . . . nisam ja lekar. I opet ga obuze
 onaj osećaj izgubljenosti i užasa, neka studen. Spusti se
 teško, oprezno i polako sa kreveta.*

*[...] Uhvati se na toj misli: ako je sve ono samo glup san
 a ovo stvarnost, zašto onda ja osećam potrebu (i još
 ovako u nedoba) da o tom sam sebe još naročito
 uveravam? Ipak, kao da nešto nije u redu. [...]*

*Drhteći, on povadi sve dokumente, obujmi ih obema
 rukama, pritište na grudi. Tako, s punim naručjem
 hartija, jedva nekako uspe da legne. Nije gasio svetla.
 Držeći jednako te hartije, on se polako zavodio u san.
 Podrhtavala mu je pokatkad jabučica kao od jecanja. Ali
 konačno mu dah postade sasvim jednomeran. Zaspao.
 Kako je noć odmicala i bližilo se jutro, lice mu je sve više
 dobivalo stari izraz sigurnosti i dostojanstva. (Andrić,
 1988: 261-263)*

Zaključak

Uz motive žene i prostora, motiv sna također je vrlo čest i značajan kod Andrića. Zapravo, motiv sna možemo razumjeti i kao naročit vid realiziranja motiva prostora, budući da kod Andrića postoji realni, zbiljski prostor (najčešće dat kao hronotop, topografski/toponimski određen ili skiciran) i transcendentalni (prosotor sna, fantazmagorije, oniričkih stanja itd.). Dakle, uloga motiva sna jeste da povezuje zbilju i fantazmagoriju oslikavajući sve igre i preplitanja i njihove utjecaje međusobne. San i java su neraskidivi dio ljudske prirode i života. To su lice i naličje jedne te iste stvari. Njegova pojavnost i manifestiranje kroz djela raznovrsni su. Andrić će san predstaviti i kao dugo očekivanu ili neostvarivu želju koja lebdi pred očima; kao duhovni nastavak zbiljskog života ili pokušaj bijega od njega; kao produžetak stradanja, mučenja i straha; kao priviđenje i viziju; kao neobjašnjivu kaznu, nagradu ili borbu sa vlastitom savješću; kao predah; kao predznak i nagovještaj i sl. Dakako, san je i prozračni te lelujavi prostor na kojem mu likovi jednako djeluju i žive. Njegovo zanimanje i bavljenje motivom sna jeste u službi promišljanja o čovjeku i njegovoj duhovnosti, tijelu, životu i sudbini. Jer Andrića ne zanimaju systemske tačnosti, uređenost i stalnost, nego dinamika, neuhvatljivost, nestabilnost, nered... Dakako, osim što oslikava

čovjeka u svekolikoj njegovoj kompleksnosti, motiv sna, također, doprinosi i realiziranju slike zbiljskog prostora – to je njegova dopuna i nadogradnja. Granica između njih postoji, ali nije naročito naglašena i individualizirana je. Nekad je san „stvarniji“ od stvarnosti ili je život predstavljen kao najgora noćna mora. Život bi trebalo tražiti negdje u prostoru između koji počiva u svakom čovjeku, na osobeno kompleksan način.

Literatura

- Andrić, I. (1966). *Ljubav u kasabi*, Nolit, Beograd
- Andrić, I. (1981). *Znakovi*, Svjetlost, Sarajevo
- Andrić, I. (1988). *Sabrana djela, knjiga šesta*, Svjetlost, Sarajevo
- Duraković, Es. (2000). Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma u: Maglajlić, M.
(ur.), *Andrić i Bošnjaci*, Tuzla, BZK „Preporod“, str. 192-209
- Džafić, Š. (2015). *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Dobra knjiga, Sarajevo
- Lovrenović, I. (2008). Paradoks o šutnji, *ARS*, god. XIII, br. 1-2 str. 1-36
- Mahmutćehajić, R. (2015). *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Clio, Beograd
- Rizvić, M. (1995). *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, Ljiljan, Sarajevo
- Spahić, V. (1999). *Tekst, kontekst, interpretacija*, Grafičar, Tuzla / Centar za kulturu, Tešanj
- Škvorc, B. i Lujanović, N. (2010). Andrić kao model izmještenog pisca (ili kako je otvoren prostor za ‘pozicioniranje između’ nacionalnoga korpusa i kulturalnih paradigmi), *Fluminensia*, god. 22 (2010), br. 2, str. 37-52

THE MOTIF OF DREAMS IN ANDRIĆ'S SHORT STORIES

Ikbal Smajlović, MA

Abstract

The motif of dreams, in addition to the motif of a woman and space, is very significant and frequent in Andrić's literary work. In fact, the motif of dreams presents a different way of realizing the motif of space, Andrić's characters are equally realized through it, they live and act in it. This is the result of Andrić's general interest in human beings and his continuous reflection on their psychology and life. Since the reality and dreams represent the inseparable parts of human life and nature, Andrić is interested in the totality of their variations, following all mutual interrelationships and effects on human beings, their life and psychology.

Andrić's reflection on human beings (their body, spirituality, destiny, life) is not intended to disclose or establish systematic accuracy or organization, but, on the contrary, it is aimed at dynamics, disharmony, and disorder observed in the overall complexity of individual cases. The functions and appearances of the motif of dreams in the short stories are various and numerous: as a long-awaited and unfulfilled desire floating in front of eyes; as a spiritual continuation of real life or an attempt to escape from it; as an extension of suffering, torture and fear; as a hallucination or vision; as an inexplicable punishment, award or a struggle with own consciousness; as a rest; as a sign and hint, etc.

Keywords: dream, reality, phantasmagoria, oneiric, anthropological, vision, dreaming, space

م. إقبال سميلوفيتش - كلية الآداب - جامعة زينيتسا

فكرة الرؤيا والحلم في القصص لإيفو أندريش

ملخص

إن فكرة الرؤيا والحلم مع المرأة والبيئة مهمّ ويتكرر في الأدب النثري لإيفو أندريش. وفي الواقع، فإن مسألة الرؤيا والحلم هي طريقة مختلفة لاستعادة البيئة التي يتحقق فيها شخصيات أندريش حيث يعيشون فيها ويعملون، هذا هو نتيجة اهتمام عام لأندريش بالرجل والتفكير المستمرّ حول سيكولوجيته وحياته. وكما كان الواقع والحلم مرتبطين في حياة الإنسان والطبيعة، يهتمّ أندريش على وجه الخصوص بتحديد الاختلافات، والانسجومات والتأثيرات المتبادلة في الإنسان، حياته ونفسيته. وليس المقصود من تأملات أندريش في الإنسان (جسده، وروحانيته، ومصيره، وحياته) أن يتعرف أو ينشئ الدقة التنظيمية والمنهجية - على العكس من ذلك تواجه الدينامية، والتنافر والفوضى في التعقيد الإجمالي للحالات الفردية. وهناك وظائف مختلفة ومتعددة للدافع من الحلم في السرد النثري - باعتبارها رغبة طويلة المتوقعة أو غير واقعية تطفو أمام العينين، كاستمرار روحي للحياة الحقيقية أو محاولة للهروب منها؛ كامتداد للمعاناة والتعذيب والخوف، كحلم ورؤية للمستقبل؛ كعقاب أو مكافأة أو صراع لا يمكن تفسيره بضميره الخاص؛ كاختراق كعلامة والتلميح، وما إلى ذلك.

الكلمات الأساسية: الحلم، الواقع، الخيال، الأوهام، الأنثروبولوجي، الرؤيا، الحلم، الفضاء

والبيئة